

Tarih Okulu
Sonbahar 2009
Sayı V, 167-173.

R.C.D. * GÜÇLERİNİN KÜLTÜR POLİTİKALARI**

Zeki Velidi TOGAN
Çeviren: Gaye YAVUZCAN***

Bu yazıda R.C.D. güçlerinin kültür politikaları, sadece mevcut dünya şartları bağlamında değil, fakat ayrıca İran, Pakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kültürel gelişimi de göz önünde tutularak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Mesele üç farklı açıdan değerlendirilecektir:

1. Bu ülkeler için ortak bir kültür politikasının üzerine oturtulabileceği sağlam temel, her biri kendi ulusal karakterine sahip bulunan her üç ülkenin de, aynı İslâm medeniyetine dâhil bulunmasıdır. Biz burada ne Panislamizm ve ne de İslâm'ın ikrarcı yönü gibi politik bir kavramı kast ediyor değiliz. Bizim

* The Regional Co-operation for Development. Merkezî Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization - CENTO)'nın bölgesel üyeleri İran, Pakistan ve Türkiye devlet başkanları, dış işleri bakanlarının bölgesel bir işbirliği konusunda müzakerelerini tamamlamasından sonra 21 Temmuz 1964'te İstanbul'da bir araya gelmişler ve Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (The Regional Co-operation for Development - RCD) örgütünün kurulması için prensipler üzerine anlaşma sağlanmıştır. RCD söz konusu ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Temel niteliği 1977 İzmir Anlaşması ile belirlenen RCD, 1979'da İran'da Şah'ın devrilmesiyle önemini kaybetmiş, bir süre sonra da faaliyetlerine son vermiştir. RCD her ne kadar CENTO'nun askerî olmayan işbirliği hedeflerini yineliyor gibi görünse de, mevcudiyeti süresince önemli bir politik rol oynamıştır. RCD'nin ticarî ve ekonomik işbirliğine katkıları büyük bir önem arz etmemekle birlikte, kültürel alandaki girişimleri bu sahada işbirliğine büyük katkıda bulunmuştur. Daha da önemlisi, RCD 1985'te kurulan Ekonomik İşbirliği Organizasyonu (ECO)'nun öncüsü olmuştur.

** 10 – 13 Mart 1965'te Tahran'da düzenlenen Ortak Kültürel Miras Semineri (R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage)'nde Dr. Zeki Velidi Togan tarafından sunulan bildirinin (Cultural Policies of R.C.D. Powers) basılı halinden (Papers Read at the R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage, Regional Co-operation for Development Committee on Cultural Co-operation, Ministry of Culture and Arts Pres, 1965 – Tahran) çevrilmiştir.

*** Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD. 10-13 Mart 1965'te Tahran'da düzenlenen "Ortak Kültürel Miras" konulu RCD Seminerinin yayınlanmış bildirilerine ulaşmama ve bu yazıyı çevirmeme olanak sağlayan sayın hocam Prof. Dr. İsmail Aka'ya ve çeviri metnini değerlendirme nezaketini gösteren danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ersan'a teşekkürü borç bilirim.

hedefimiz her üç ülkenin de dâhil olduğu ve milattan sonra onuncu ila on altıncı yüzyıllarda, Doğu Halifeliği memleketi de denilen ve şimdi bu üç ülkenin topraklarının olduğu bölgede var olan ortak İslâm medeniyetinin gelişiminin ana hatlarını belirlemektir. Bu bölgelerin kültürel birliği Gazali, Şafî, Ebu Hanife, Attar ve Celaleddin Rumî gibi seçkin figürler etrafında şekillenmiş ve yabancı kültür akımlarına karşı koyabilecek bir güce ulaşmıştır. Hatırlanmalıdır ki, Doğu Halifeliğinin bu devresinde topraklarımız çoklu istilalara maruz kalmıştı. Haçlılar ve Müslüman olmayan Orta Asyalı güçler (Kerait, Nayman, Kara-Hitay ve Moğollar) sadece maddî sıkıntıya yol açmamışlar, fakat aynı zamanda Hristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Mazdeizm gibi yabancı ideolojileri de beraberlerinde taşımışlardı. Fakat istilacılar ya geri çekilmek zorunda kalmışlar, ya da İslâm medeniyeti tarafından asimile edilmişlerdir.

Bugün birkaç yeni etken durumun tamamen farklı bir durumun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Farklı adlar altında toplanan Slav toplulukları, istikrarlı bir gelişme kaydetmektedir. Buharî, Farabî, İbni Sina, el-Birûnî'nin yetiştiği antik kültür merkezlerinin istilasından sonra, şimdi Slav Komünizmi faaliyetlerini doğuya ve Asya'nın güneyine yöneltmektedir. Mart 1954'te Rus Komünist Parti'si Kazakistan'ın Slav yerleşmeciler tarafından kolonizasyonu anlamına gelen yeni bir "bakir topraklar üzerinde efendilik" kanunu çıkartmıştır. Dahası, İrtiş'in yatağını değiştirmek suretiyle, güney bölgeleri Slav yerleşimcilere açmayı istemektedirler. Bu nehri Kuzey Buz Denizi'ne doğru olan doğal yatağından, yapay barajlarla Hazar Denizi'ne yönlendirmeyi planlamaktadırlar. Bir diğer örnek Hristiyanlık çağından önce var olan antik su kanallarını tadil edip genişletmeyi öngören bir projedir. Bu su kanalının planı tedricen gerçekleştirilmiş ve adı Karakum Kanalı olarak belirlenmiştir. Karakum Kanalı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan sınırında, Amuderya'daki Kelif'ten başlamakta ve Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır. Kanal boyunca "Genç Rus kuşaklarının" iskân edileceği yerleşimler öngörülmektedir. Bu proje gerçekleştirildiği zaman, Merv ve Nesa gibi İslâm kültürünün antik merkezleri, Asya'daki Slav komünizminin genişlemesinin yatakları olacaktır. Üçüncü bir proje "Ceyhun bölgesi" ile ilgilidir ve Afgan Türkistan'ından Belh'e (Bactria) ve Toharistan'a uzanan bölgede Slav Komünizmi etkisi kurma amacına dönüktür. 1954'te "Sovyetler Birliği Çalışmaları Enstitüsü" programı kapsamında Amerikalılar tarafından düzenlenen bir kongrede, Rusların proje ve faaliyetlerinin olası hedeflerine ilişkin şu varsayımda bulunmuştum: Yukarıda belirtilen üç projeye ek olarak Kür ve Aras nehirlerinin de kullanılması Belh-

Herat-Tus-Nişabur-Rey-Tebriz-Kars hattının oluşturduğu sınır boyundan genişleme ve nüfuza dönük bir ağ meydana getirmektedir.

İslâm'ın Orta Asya'da komünizmin ilerleyişiyle yüzleşen en güçlü engel olduğu hatırlanmalıdır. Hindistan'a gelince, her ne kadar bu ülkenin tamamen Komünist etki altına girmeyeceği açık ise de, şu sıra "Çin Komünizmi" ile mücadele halindedir; aynı derecede açıktır ki, "Slav Komünist" emperyalizmi ile doğrudan çatışma durumunda Hint ideologlarının kökleştirdiği pasif tutum, Hindistan'ın etkili bir direniş göstermesine engel olacaktır. Hindistan'ın Komünizme karşı savunma potansiyeli neredeyse hiç hesaba katılmamalıdır. Diğer yandan Komünistleri ateist kavrama dâhil eden Budistler, Komünizm ile aktif işbirliğinin sinyallerini vermişlerdir. Çin kökenli Müslüman bir bilim adamı olan ve İstanbul Üniversitesi'nde Sinoloji dersi veren Profesör Celaleddin Wang-Zin-Shan'ın "Kızıl Çin'de İslâmiyet" (Islam in Red China) adlı 1960 basımlı kitabından bir alıntı yapmak istiyorum. Wang-Zin-Shan'a göre Budistler İslâm'a yönelik düşmanlıklarının etkisiyle hareket etmektedirler ve bundan dolayı Çin Komünistleri İslâm'a karşı Slav Komünistleri tarafından uygulanan metotlara denk uygulamalarla mücadeleye girişmişlerdir. Bu metotlar Müslümanları sözde "otonom" küçük topluluklara bölmek ve bunları izole etmek, İslâm'a karşı mücadeleyi bu toplulukların içinde sürdürmek şeklindedir. Bu bölme ve kendi içinde yozlaştırma işleminde hiçbir açık kapı bırakılmamaktadır. Hem Rusya hem de Çin'de Komünistler Müslümanların kendi içlerinden icracılar yetiştirmektedir. Bu yozlaşma merkezlerinden kaçma çabasındaki bazı Müslüman gençler ise, aynı derecede İslâm karşıtlığı ve maneviyat bozulmasına teslim olmuş Budist ya da diğer Müslüman olmayan Çin okullarında eğitim görmenin yollarını aramaktadır.

Ayrıca İslâm'ın güneydoğu Asya'daki kaderi de bizim ülkelerimizin kaderi için endişe verici bir konudur. Kültürel İslâmî geleneğin yayılmaya ve kalan İslâm memleketleri ile temas kurmaya fırsat bulamadığı Endonezya'da, Komünistler Budist rahiplerle tam bir işbirliği imkânı elde etmişlerdir. Eğer İslâm Endonezya'da, özellikle de Malezya'da başlayan mücadeleyi kaybederse, bunun sonuçları İslâmî kültürün diğer ülkelerine de ulaşır. İlk olarak Endonezya darbe alacaktır ve Hindistan'da İslâm'ın mevcudiyeti için mücadelede bir kriz yaşanacaktır. Böyle bir kriz bizim ülkelerimizin savunma gücünü de etkileyebilir.

Toparlayacak olursak; İslâmî kültür ideolojik ve onu izleyen politik istilanın karşısında bizim en güçlü savunmamızdır. Fakat Pakistanlı Profesör

Aslam Sıddikî'nin de kaygıyla belirttiği ("A Path for Pakistan," Karaçi, 1964, s. 201) gibi, İslâm psikolojik ve kültürel bir krize düşmüştür. Bu "uyuyan dev", İslâm'ın potansiyel gücü, yine kültürünü yükseltebilir, fakat bu ancak yüzyıllar boyunca müteakip kuşakların birbirine bağlı çabaları sonucu gerçekleştirilebilir. Bu çabalara ise şimdi başlanmalı, uygun yol ve yöntemler araştırılmalıdır.

Önerilecek bir yol, İslâmî topraklar arasında maddî anlamda iletişimin sağlanmasıdır. Geçmişte İslâm, Yakın Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan "İpek Yolu" gibi ticarî yollar boyunca yayılarak evrensel bir din haline gelmiştir. İslâmî kültürümüzü ticaret yolları boyunca yaymak bugün de aynı derecede mümkündür. Lenin'in ekonomik meselelerdeki danışmanı ve Rus Bilimler Akademisi'nin başı olan Krejejanovjki de, "Wells of Power" yazarı Britanyalı Sör Olaf Caroe de, Asya'da fikirlerin yayılması için olası çağdaş iletişim yolları üzerine tahminlerde bulunmuşlardır. 23.7.1960'ta Millî Birlik Komitesi üyeleri huzurunda verme şerefine nail olduğum "Asya'nın Kaderi" adlı derste (Türk Yurdu'nda yayınlanmıştır, Ağustos 1960, ss. 40 – 44.) CENTO tarafından İstanbul – Tahran – Karaçi arasında demiryolu ve karayolları yapılması planının önemi üzerinde durdum. Ayrıca yaşadığımız çağda *stratosfer* ve "atom gücü" uluslar arası demiryolları, otoyollar ve hava yoluyla Tahran'dan Orta Asya üzerinden Uzakdoğu'ya uzanan "Modern İpekyolu"nu fethederken, dünya iletişimde tekel kurmak isteyen emperyalistlerin hatırına bundan kaçınmamamız gerektiğini belirttim.

Öncelikle, devre tamamlanmalıdır. Afganistan'ın bu kuruluşa katılmasını isteyen Aslam Sıddikî'ye katılıyorum, zira böylece yol daha ileriye, Tahran'dan Herat ve Belh'e, ayrıca Belh'ten demiryolu, hava ve kara yolu ile güneye Kabul, Lahor ve Karaçi'ye ulaşabilir.

Sonra, kültürel işbirliği programının detaylandırması için gerekli düzenlemeler hazırlanacaktır. Yollar boyunca antik şehirlerin kültürel işlevleri üniversite, kütüphane, müze, bilimsel araştırma ve teknik uygulama enstitüleri gibi kurumlar aracılığıyla canlandırılacaktır. Bu kültür merkezleri ilgili bölgelerin gelişim sürecini pekiştirecek, kültürel ve doğal kaynakları araştırarak, yerel nüfusun eğitime katkıda bulunacak, kısacası sürecin amacına hizmet edecektir. Kültürel alanda böyle bir işbirliğiyle, her üç ülkenin eski ortak kültür miraslarını mevcut dünyanın gereklerine uygun olarak yeni şartlar altında diriltmeyi başarmaları, en gayretli dileğimizdir.

2. Bu kültürel ilişki meselesinin böylece ortaya çıkan ikinci yönü, eğitim mevzusudur. Üçlü işbirliğinin çıkarlarıyla çatışmayan bir eğitim metodu

belirlenmelidir ki, okullarda öğretilen tarih, sanat, dil ve edebiyat, ortak sisteme uygun olsun. Tarih öğretiminde RCD Müslüman ülkelerinin ortak muzaffer geçmişine yapılan vurgu, Müslüman ülkelerin tarihinde ayak bağı olmuş ve aralarına nifak tohumları ekmiş olan ırkın ve mezhebin olumsuz etkisini ortadan kaldırmalıdır; bu Türkiye, İran ve Pakistan'da söz konusu uluslar üzerinde ayrılıkçı etkiler yapabilecek olan mevcut düşüncelerin izolasyonunu sağlamaya yardımcı olabilir ve bizlerin gelecek vaat eden düşünce sistemi, şahsiyet ve çalışmaları cesaretlendirmemiz gerekmektedir. Gazalî, Abdullah Ensarî, Nizamî, Celaleddin Rumî, Abdurrahman Camî, Hüsrev Dihlevî, Ali Şir Nevaî ve Babür gibi her üç ulusun da saygı duyduğu seçkin kişilerin çalışmaları, bir program uyarınca geliştirecek kültürel ilişkilere temel teşkil edebilir. Bu çalışmaların sadece günümüzün mevcut ihtiyaçlarına cevap veren yönleri üzerinde, modern motiflerle uyarlanarak popüler edebiyat çalışmaları, romanlar, tiyatro eserleri meydana getirilebilir.

3. Fakat İslâm kültürü üzerine bu şekilde çağdaştırılmış çalışmalar erişilebilir hale getirilmelidir. Bu da bir plan çerçevesinde yapılabilir. RCD Müslüman ülkeleri arasındaki kültürel işbirliğinin dayanaklarından biri, bu ülkelerin her birinde, özellikle de İstanbul'da bulunan kamusal ve özel yazma koleksiyonlarında vücut bulmaktadır. Eğer RCD Organizasyonu 1951 ve 1964'te İstanbul'da dünyadaki bütün Müslüman yazmalarının İngilizce bir merkezî kart katalogu oluşturmak amacıyla XXII ve XXVI Uluslar arası Oryantalistler Kongresi tarafından düzenlenen "İslâm Çalışmaları için Uluslar arası Birlik" planlarının gerçekleştirilmesiyle ilgilenirse, bu tatmin edici bir verim sağlayacaktır. Bu kartların kopyaları iki merkez daha teşkil etmek amacıyla Tahran ve Karaçi'ye gönderilebilir.

4. Geçmişte sanat da her üç ulusun eğitilmiş kişileri için ortak bir dil olmuştur. Şimdi ortak kültürel mirasımız temelinde çağdaş sanat ve edebiyat çalışmaları yapılabilir. XII. – XIV. yüzyıllarda Tebriz'de Uygur ve Çin soylu ustaların ve XV. yüzyılda Herat, Semerkant, Agra ve Bursa'da Tebriz'li büyük ustaların yaptıkları bütünlük arz eden çalışmaların sonuçlarını görmekteyiz. Bunlar üzerine Londra, İstanbul ve Tahran'da muhafaza edilen resimli çalışmaların neşri, kültürel duyguların dil farklılığına rağmen ortak bir temele dayandığını gösterecektir. Şems-i Tebrizî'nin şiirlerinden parçalar onun bir Kıpçak – *Yazar* Türkü olduğuna dair kayıtlara önem kazandırmaktadır ve muhtemelen Rumî'nin sema yapan dervişlerinin tarikatı ile XII. Yüzyılda Sirderya bölgesinde ışıldayan bir tarikat olan Yesevîlik arasında olası bir

bağlantıyı tartışabiliriz. İran ve Çin arasında Orta Asya aracılığıyla (Bertold Laufer'in "Sino-Iranica ve Sir J. C. Coyacee'nin "Cults and Legends of Ancient Iran and China" eserlerinde gösterildiği üzere) oluşturulan kültürel bağların 11. – 15. yüzyıllarda yaşadığını fark ediyoruz. Her bir Müslüman ulusun kendisine ait gördüğü kültürel çalışmalar, aslında bu ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin bir ürünüdür.

İranlı merhum Profesör Abbas İkbâl ile birlikte 1949 yılında Topkapı Sarayı'ndaki minyatürler üzerinde çalıştığımız zaman, bir Fars çalışmasının mevcut iki kopyasının biri Türk, diğeri İranlı olmak üzere iki sanatçı tarafından yapıldığını ve ayrıca Türk sanatçının Farsça metni okuyup Farisi yazarın düşüncelerini kavradıktan sonra minyatürlerini yaptığını fark ettik. Ayrıca İlhanlı devrinde Farsça ya da Arapça bazı çalışmaların minyatürlerinin Çinli ustalarca yapıldığı da görülmüştür. Geçmişte yapılmış uluslar arası işbirliğinin meyvelerini hakkında keşifler, gelecekteki ilişkilere dar bir açıdan bakmamızın önüne geçecektir. Bu amaçla Tahran İmparatorluk Müzesi'ndeki Baysungur'un Şahnamesi'ni yayınlamak faydalı olacaktır; Hüsrev Dihlevî'nin Baysur Kütüphanesi'nde korunan çalışmalarının Topkapı Sarayı'ndaki kopyası, Hayır Hatun'un Hamsa-i Nizâmî'sinin Topkapı Sarayı kopyası ve Ali Şîr Nevaî'nin Paris'teki Millî Kütüphane'de yer alan çalışmalarının resimli kopyası, RCD Kültürel Enstitüsü faaliyetleri arasında yayınlanacaktır.

Bunu her üç RCD ülkesinin başkentinde bu ülkelerde üretilmiş bütün minyatür ve resimlerin renkli fotoğraflarının yer aldığı koleksiyon ya da müzelerin teşkili izleyebilir. Bunu gerçekleştirmek masraflı olacaktır ama sanat tarihinin en parlak edinimini de sağlayacaktır.

5. Beşinci mesele dil ve alfabedir. Slav Komünistlerinin son kırk yıldır komşu ülkelerinin dillerini bozup onların dayanıklılığına zarar vermeye dönük planlı çabalar içinde oldukları açıktır. RCD Kültür Enstitüsü her üç ülkenin çıkarlarını gözetken ve kültürel ilişkilerinde önemli rol oynayacak bir program geliştirmelidir. Bilfiil temas ve İslâm aracılığıyla bu üç ulusun dillerine giren kelimeler, "sadeleştirme" uğruna feda edilmemelidir. 8. Yüzyılda Müslüman halkların göçünden önce Sind bölgesine yerleşen Türk (Altaylı) ve İran halkları sebebiyle Pakistan ulusunun diğeri Hint uluslarından farklı bir kültüre sahip olduğu bilinmektedir. Pakistan'ın "Urdu"larının zaman geçtikçe Hindistan'ın "Hindu"larından ayrılacağı açıktır. Urducadan Arapça, Farsça ve Türkçeye giren kelimeler, geçmişten gelen ortak mirasımıza işaret etmektedir. Hindular Sanskritçeden geliştirilen bir alfabeyi benimserken, Pakistan ve İran, Arap

alfabesini korumuşlardır. Diğer yandan Türkler 1928'den beri Latin alfabesini kullanmaktadırlar ve bu artık oturmuştur. Türkler tarafından yapılan bu alfabe farklılığı dillerinin gerekliliklerinden kaynaklanmıştır. Türkler komşu Müslüman usullara herhangi bir alfabenin propagandasını yapmamaktadır ve yapmamalıdır da. Fakat örneğin hava tekniğinde, endüstride, deniz tekniğinde, coğrafyada, radyoculukta vb. Latin alfabesi ile yazılan çağdaş teknik kelime ve terimler mevcuttur ve İngilizce ve Fransızca hece sistemleri ile söz konusu kelime ve terimlerin yerel telaffuz farkları sebebiyle, uygulamada büyük bir karışıklık bulunmaktadır. Arap alfabesi kullanan ülkeler için Latince'den giren bu teknik ve davetsiz misafir kelimelerde birlik sağlanmasına mutlak bir ihtiyaç vardır. 1955 ve 1951'deki XIX. ve XXII. Uluslar arası Oryantalistler Kongresi'nde kabul edilen bilimsel alfabenin bu alanda temel teşkil edebileceğine inanmaktayım. Sadece Ğ ve Ş gibi altlarında ve üstlerinde fonetik işaretler olan, sıradan baskı aygıtlarıyla yazılması zor harfler mevcut uluslar arası Latin karakterlerin tek (C= ج, Ç= چ, X= خ, J= ژ, S= ش ya da İspanyolca N= ن) ya da birleşik karakterleri (Th= ث, Dh= ذ, Zh= ژ, Gh= غ) ile değiştirilebilir. Kelimelerin imlası yerel telaffuz yöntemleri kullanılarak değil, eski Arapça yazım formlarının harf çevirileri ile yazılmalıdır. Bu sistem Müslüman kişi adları, harita ve sözlüklerdeki coğrafi isimler için esas olmalıdır. Geçen yıllarda yayınlanan büyük "Ferheng-i Coğrafya-i İran"da isimlerin İngilizce ve Fransızca uyarınca Latin harfleriyle yazımı büyük karışıklıklara yol açmıştır; oysa eğer isimler eski haritalarda Arapça olarak قزوین, عراق, گر şeklinde yazılmışsa, biz de bunları Kur, Irak ve Kazvin şeklinde yazmalıyız, Cura ya da Kur, Irak ya da Irac ve Gazwen değil... Tutarlılık olmadığı için, Pakistan sözlüklerinde ve bana söylendiği kadarıyla askerî deniz ve hava haritalarında tek bir isim için çeşitli imlalar yer almaktadır ki, bu büyük bir karmaşadır.